

WSTĘP

Zmiany demograficzne, jakie zachodzą od kilku dekad i będą obserwowane w najbliższych dziesięcioleciach w krajach Unii Europejskiej, stanowią poważne wyzwanie dla poszczególnych rządów. Zmniejszający się od lat przyrost naturalny z jednoczesnym wydłużaniem się oczekiwanego trwania życia i spadkiem wskaźnika dzietności pociągnęły za sobą negatywne konsekwencje w strukturach demograficznych wielu państw i konieczność przemodelowania ich polityki socjalnej i gospodarczej. Począwszy od lat 90. ubiegłego stulecia rozwój ludnościowy Unii Europejskiej jest zdecydowanie najwolniejszy w historii nowożytnej i w porównaniu do innych kontynentów¹. Taka tendencja ma się utrzymać przynajmniej do 2050 r. Według prognoz, w latach 2005-2020 potencjał demograficzny UE wzrośnie zaledwie o 1,2%, a od 2035 r. będziemy obserwować proces kurczenia się populacji. Ocenia się, że w 2050 r. UE będzie liczyć 479 mln osób, tj. o 3,4% mniej niż w 2020 r. i 2,3% mniej niż w 2005 r.²

Niekorzystne zmiany w strukturze demograficznej przejawiają się głównie we wzroście udziału osób w wieku senioralnym i spadku znaczenia pozostałych grup ekonomicznych w ogólnej populacji. W 2016 r. co piąty obywatel Unii miał 65 i więcej lat³, a prognozy wskazują, że w 2050 r. będzie to już prawie co trzeci obywatel. Z kolei udział ludności europejskiej w wieku produkcyjnym w 2016 r. wynosił 65,3% i szacuje się jego spadek do 56,7% w 2050 r. Natomiast udział dzieci (do 14 roku życia) kształtował się na poziomie 15,6% (2016 r.), podczas gdy w 2050 r. ma on wynosić 14,8%⁴. Do roku 2050 w UE będzie o 48 mln osób mniej w wieku 15-64 lat i o 58 mln osób więcej powyżej 65 lat⁵.

¹ Stańczak J., Szałtys D., Witkowski J., 2016, *Uwarunkowania rozwojowe Europy*, [w:] *Ekonomiczna pozycja Europy w świecie*, J. Kleer, K. Prandecki (red.). Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa.

² *World Population Prospects. The 2006 revision*. 2007, United Nations, Nowy Jork.

³ *Population structure and ageing*, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics_explained/index.php/Population_structure_and_ageing].

⁴ Eurostat (online data codes: demo_pjangroup and proj_15nbdims)

⁵ Fésüs G., Rillaers A., Poelman H., Gáková Z., 2008, *Demographic Challenges for European Regions*. Commission of the European Communities, Bruksela.

Te negatywne zmiany w tempie wzrostu i strukturze wiekowej unijnej populacji mają swoje konsekwencje gospodarcze i społeczne. Na przykład kurczące się zasoby siły roboczej wywołują zmiany na rynkach pracy, a przyrost ludności w grupie senioralnej powoduje konieczność przemian w polityce socjalnej, w kierunkach rozwoju instytucji infrastrukturalnych oraz usług lepiej dostosowanych do potrzeb starzejącego się społeczeństwa. Według Z. Strzeleckiego Europa będzie musiała *uzupełnić swoje zasoby pracy, aby z jednej strony, jej gospodarka mogła konkurować w skali globalnej, a z drugiej strony, aby móc realizować zaciągnięte zobowiązania socjalne wobec generacji emerytalnych (co wymaga optymalnej relacji pomiędzy liczebnością generacji pracujących i generacji korzystających z transferów społecznych)*⁶.

Złożone skutki zmian ludności obserwuje się we wszystkich państwach członkowskich i regionach, ale ich charakter i skala różnią się w całej Europie. Różnice te są widoczne nie tylko w przekroju państw, ale także w przekroju miasto-wieś oraz wewnątrz obszarów wiejskich.

Obszary wiejskie stanowią ważną część terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej. Ich ludność stanowi 23% ogólnej populacji. W pierwszej dekadzie XXI w. wytwarzano tu ok. 1/5 (17%) całkowitej wartości dodanej brutto oraz generowano 22% wszystkich miejsc pracy⁷. Biorąc pod uwagę priorytety wyznaczone w *Strategii Europa 2020*⁸ dalszy rozwój tych obszarów, w dużym stopniu, będzie zależeć od liczby ludności i jakości kapitału ludzkiego i społecznego.

W Polsce negatywne procesy ludnościowe na obszarach wiejskich obserwuje się już od II połowy XX w. Odpływ mieszkańców wsi do miast i związany z tym spadek liczby ludności wiejskiej początkowo były oceniane pozytywnie. Migracje dostarczały siły roboczej do dynamicznie rozwijającego

⁶ Strzelecki Z., 2015, *Demograficzne wyzwania: świat, Europa, Polska*, [w:] *Determinanty rozwoju Polski. Rynek pracy i demografia*, E. Kwiatkowski, B. Liberda (red.). PTE, Warszawa: 268.

⁷ *Rural Development in the European Union. Statistical and Economic Information*, 2011, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, Bruksela.

⁸ Trzy priorytety obejmują: rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji; – rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej; – rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną, *EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* [http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf].

się przemysłu i wpływały na obniżanie się nadwyżki ludnościowej w przeludnionym rolnictwie⁹. Procesy transformacji gospodarki narodowej wpłynęły na przewartościowanie ocen dotyczących procesów demograficznych na polskiej wsi. Wśród czynników wpływających na to Frenkel wymienił m.in.: rozwój środków komunikacji, infrastruktury drogowej oraz indywidualnych środków transportu, zwiększenie możliwości pracy na miejscu, wzrost znaczenia funkcji rekreacyjnych obszarów wiejskich, upowszechnienie się modelu rodziny małodziejnej i związany z tym spadek przyrostu naturalnego. Nadto, jak wskazuje cytowany autor, *kumulacyjne efekty długotrwałych migracji do miast przy (...) zmniejszeniu się natężenia przyrostu naturalnego doprowadziło do pogłębienia się procesów depopulacji i deformacji struktur demograficznych na wielu terenach wiejskich, co z kolei wpływało negatywnie na możliwości rozwojowe tych terenów*¹⁰.

Procesy ludnościowe przebiegają z różnym nasileniem w czasie i przestrzeni. Identyfikacja i ocena ich kierunków oraz skutków pozwoli na wypracowanie nowych i dostosowanie istniejących instrumentów polityki krajowej, regionalnej i lokalnej skierowanej na rozwój obszarów wiejskich.

W tym ważnym i aktualnym nurcie badawczym znajdują się prace w prezentowanym Biuletynie.

Tom otwiera opracowanie **Wioletty Kamińskiej** (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) i **Wojciecha Ossowskiego** (Uniwersytet Gdański) dotyczący procesów starzenia się ludności na obszarach wiejskich w Polsce. Autorzy zaprezentowali te procesy z punktu widzenia medycznego, prawnego a także przestrzennego.

W kolejnej pracy **Anna Kołodziejczak** (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu) przedstawiła przestrzenne skutki procesu dezagraryzacji. Autorka stwierdziła, że procesy te w wymiarze przestrzennym są reakcją systemu społeczno-gospodarczego na bodźce ekonomiczne płynące z otoczenia, co w odniesieniu do ziemi oznacza ogólny spadek powierzchni i udziału gruntów uprawnych, a także ich ekstensyfikację i odłogowanie.

Roman Rudnicki, Anna Dubownik i Barbara Szyda (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) zbadali relacje między poziomem wsparcia Unii Europejskiej kierowanym do gospodarstw rolnych a strukturą wiekową ich kierowników. Jak wskazują autorzy ze względu na odpływ migracyjny osób

⁹ Frenkel I., 2002, *Wiejskie obszary problemowe w aspekcie sytuacji demograficznej*, [w:] *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa.

¹⁰ *Ibidem*: 30.

młodych i spadek poziomu przyrostu naturalnego na wsi, czynnikiem warunkującym rozwój całego rolnictwa, w coraz większym stopniu, staje się struktura wieku rodzin rolniczych, zwłaszcza kierowników gospodarstw rolnych.

W kolejnej pracy **Joanna Kostecka, Agnieszka Podolak i Anna Mazur-Pączka** (Uniwersytet Rzeszowski) przedstawiły postrzeganie wartości przestrzeni w aspekcie skutków dla retardacji tempa zawłaszczania ekosystemów przez człowieka. Autorzy zwrócili uwagę na istotność działań z zakresu ochrony przestrzeni oraz towarzyszącej jej różnorodności biologicznej jako zasobów ograniczonych.

Stanisław Sala (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) przedstawił problematykę systemu ubezpieczenia społecznego rolników. Autor zwrócił uwagę na to, że obecny system ubezpieczenia nie stworzył dobrych warunków ani do przemian w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych, ani do szerszego rozwijania pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich.

W pozostałych pracach zostały przedstawione regionalne problemy ludnościowe i ich skutki przestrzenne. **Iwona Kiniorska** (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) skoncentrowała się na zagadnieniu mobilności przestrzennej na obszarach wiejskich Polski Wschodniej. Z badań wynika, że w migracjach wewnętrznych przeważały ruchy wewnątrzwojewódzkie i że ogólna mobilność przestrzenna ludności zdecydowanie się obniżyła.

Z kolei **Pamela Jeziorska-Biel i Marcin Wójcik** (Uniwersytet Łódzki) na przykładzie województwa łódzkiego zaprezentowali społeczne i przestrzenne aspekty procesu odnowy wsi, a **Mirosław Barcicki** (Uniwersytet Techniczno-Humanistyczny w Radomiu), **Grzegorz Galuszka** (Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych w Kielcach), **Wioletta Kamińska** (Uniwersytet Techniczno-Humanistyczny w Radomiu) i **Małgorzata Wilk-Grzywna** (Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego) ocenili funkcjonowanie klastra *Uzdrowiska Świętokrzyskie* oraz zbadali zasięg jego przestrzennego oddziaływania.

Prezentowane prace zostały przygotowane przez członków i osoby współpracujące z Zespołem Zadaniowym ds. Obszarów Wiejskich i Krajobrazu KPZK PAN. Opracowania nie wyczerpują wielowątkowej problematyki dotyczącej skutków przestrzennych procesów ludnościowych na obszarach wiejskich w kraju. Stanowią punkt wyjścia do dalszej dyskusji i badań.

*Wioletta Kamińska
Paulina Legutko-Kobus*